

УДК 37.015.3–055.2

КУКУЛЕНКО-ЛУК'ЯНЕЦЬ Інна Володимирівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної педагогіки та психології,
Черкаський національний університет імені Богдана
Хмельницького
e-mail: inside2004@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНДРОГІННОСТІ У ЖІНОК-ПЕДАГОГІВ

У статті досліджено походження поняття андрогінність, проаналізовано його трактування у філософських і психологічних студіях. Визначено взаємозв'язок фемінності, маскулінності з рівнем тривожності, конфліктності, ригідності та лабільності психіки, креативності у жінок-педагогів. Експериментально перевірено домінування андрогінності,

маскулінності чи фемінності у жінок залежно від їхнього віку, сімейного стану, наявності або відсутності у них дітей, місця проживання.

Ключові слова: андрогінність; фемінність; маскулінність; креативність; гендер; жінки-педагоги; конфліктність; потенціал; життєтворчий.

Постановка проблеми. Маскулінність і фемінність є нормативними уявленнями про соматичні, психічні та поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок. Згідно з гендерними стереотипними уявленнями суспільства жінка повинна бути фемінною, а чоловік – маскулінним. Проте, висока фемінність у жінок і висока маскулінність у чоловіків не є гарантією психічного благополуччя. Так, висока фемінність у жінок часто співпадає із заниженою самоповагою і підвищеною тривожністю. Андрогінні особистості справляють враження більш адаптивних і таких, що вміють пристосувати свою поведінку до вимог актуальної ситуації. Крім того, андрогінні чоловіки відчувають себе достатньо мужніми, а андрогінні жінки – адекватно жіночними, хоча часом і демонструють якості, які традиційно приписуються представникам іншої статі.

Проблемами гендеру займалися багато вчених як класиків зарубіжної психології: З. Фрейд, К. Г. Юнг, С. Гроф, К. Хорні, Д. Б. Міллер, С. Бем, так і сучасні російські та українські вчені, зокрема: І. С. Кон, Є. П. Ільїн, А. А. Чекаліна, Т. В. Андрєєва, О. С. Кочарян, Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи та багато інших.

Метою нашого дослідження є зробити аналіз трактування поняття андрогінності у філософських та психологічних студіях, проаналізувати фемінні й андрогінні аспекти у світоглядній сутності жінки, експериментально дослідити прояви андрогінності, маскулінності і фемінності у жінок-педагогів залежно від їхнього віку, сімейного стану, наявності або відсутності у них дітей, місця проживання.

Досить часто стверджується пріоритетність саме соціальної детермінації форм маскулінності та фемінності. Це можна пояснити феміністичною реакцією на поляризацію та ієрархічну підпорядкованість гендерних означень, властиву андроцентричному мисленню. Одночасно став формуватися погляд на маскулінність і фемінність як автономні «рівноправні» психологічні характеристики. В 1975 році С. Бем вводить поняття психологічної андрогінності та формулює гіпотезу про її зв'язок з душевним благополуччям людини. Результати емпіричних досліджень щодо цієї гіпотези виявились неоднозначними. Одна з ймовірних причин – концептуальна: андрогінність визначалася автором як баланс рис маскулінних та фемінних у традиційному розумінні, тобто агресивність та аналітичний розум розглядаються як складові маскулінності, а поступливість, легковірність – фемінності. Друга причина - психологічне благополуччя людини залежить не тільки від її індивідуальних характеристик, а і від їх співвідношення із цінностями, що домінують в суспільстві. Ймовірно, що в соціумі, орієнтованому на маскулінні цінності, маскулінна особа незалежно від статі почуватиметься комфортніше, ніж фемінна [1].

Поняття андрогінності, що набуло популярності у психологічній науці сучасності, має довгу релігійно-філософську історію. воно закладено в традиції містичного еросу – у Платона, даосизмі, Каббалі, у Франциска Асизького, в теософії Я. Беме та інших і презентується у двох основних формах.

Перша ідея має яскраве вираження у Платона: людина розглядається в аспекті роз'єднаної цілісності чоловіко-жінки (Платон також розглядає і інші варіанти: чоловіко-чоловіка, жінко-жінки, які, до речі, він вважав більш шляхетними) як половинна істота, яка шукає своє доповнення в людині іншої статі. Дві істоти прагнуть злитися в одну – андрогіна [2].

Друга теорія концентрує увагу на первинній або потенційній андрогінності кожної людини. Хоча під людиною переважно розуміють чоловіка, який самовдосконалюється. Згідно з даосизмом, в тілі даоса здійснюється поєднання першоначал, внаслідок чого він преображається, стає схожим на «сяючу діву». За вченням Я. Бема, Софія є діва чоловіка. Падіння чоловіка-андрогіна є втрата ним його діви (Софії). Діва відлетіла на небо, на землі

з'явилась грішна жінка, яка в материнстві спокутує свою провину. Образ Божий, за Я. Беме, – не чоловік і не жінка, а чоловіко-діва [3].

Теорія андрогінності в різних варіантах розвивається російськими філософами кінця XIX початку XX століття, зокрема М. Бердяєвим, С. Булгаковим, В. Соловйовим, П. Флоренським. Згідно з теорією С. Булгакова, повна (ціла) людина – це чоловік і жінка в духовно-тілесному єднанні (шлюбі). Кожний окремо – напівлюдина, але є самостійною особистістю, має власну духовну долю. В надрах духа кожна особистість є двостатевою. Духовна стать складна і представляє собою індивідуально своєрідні взаємні втілення чоловічої та жіночої стихій, чим зумовлюється творча напруга, еротика духу – така внутрішня еротика, шлюбність людського духу таїть в собі розгадку творчості, яка є не вольовим актом, а духовним народженням. Про це, на думку Булгакова, свідчить і геній мови, що застосовує до опису творчості сексуальні метафори. Чоловіче начало трактується філософом як сонячне, геніальне, логічне, в творчості є зародком; саме творіння виношується темним жіночим лоном душі [4]. Цим пояснюється обмеженість методизму в творчості; не можна замінити натхнення ремісництвом і точними методами, а метод є засіб розгорнути ідею. В творчості С. Булгаков бачить схрещення двох начал – геніальності та талановитості, перетин вертикалі та горизонталі. Геніальність є творча ініціатива, знаходження нових тем, завдань, можливостей, це духовний злет – прозріння Софії, геніальність – сам софійний промінь, одкровення, що усвідомлюється як вишній дар. За Булгаковим, геніальність – чоловіче начало в творчості, дух; талановитість – жіноче, душа, що сприймає і народжує. Геній незалежний та самобутній; талановитість як здатність до духовного виношування завжди має перед собою уже задану тему або мотив, який і виконує з тим чи іншим ступенем досконалості. Тому не можна мати волю до геніальності, навпроти, можна і треба мати волю до талановитості. І не тільки кожний окремий твір треба прагнути виконати талановито, але і все життя повинно стати розвитком геніальної теми і талановитого її виконання. А в зверненні до Бога кожна людина, незалежно від статі, є духовно-жіночною [3].

Згідно з концепцією М. Бердяєва, дух – від логосу, а душа є космічного походження. Дух активно впливає на душу, наповнює її смыслом та істиною, звільнює від влади космічних сил. Дух є експансивним чоловічим началом, він виходить із себе у світ, прагне вносити нове. Дух втілюється в історії, в об'єктивних цінностях культури, але ці втілення не співвідносяться із вогненністю та свободою духа, що розвивається в суб'єкті [5].

Якщо містика, за Бердяєвим, більше пов'язана з душевністю-жіночністю, то профетизм з його спрямованістю у світ є духовно-мужнім. І творчість філософ розглядає не лише як вплив людини на світ, але і як спілкування людини з Богом – вплив Бога на людину. Людина неначе передає світові свою розмову з Богом. Отже, творча духовність звернена до вічності (Бога), також мусить актуалізувати себе в часі, тобто змінювати світ [5].

Покликання жінки М. Бердяєв бачить в утвердженні метафізичного начала жіночності, яке має зіграти творчу роль у всіх галузях культури, у здійсненні смислу всесвітньої історії; втілюючи у світ Вічну Жіночність, тобто одну із сторін божественної гармонії, бути провідником любові, краси і свободи; а також бути силою, що надихає творчість мужню. Поза жіночністю життя перетворюється на бездушний механізм; поза жіночністю ніколи не може бути досягнуто глибоке інтуїтивне остаточне знання.

Відповідно до теорії К. Юнга, чоловіче та жіноче начала перебувають не в ієрархічному відношенні одне до одного (вище/нижче), а знаходяться в глибинному зв'язку між собою, створюючи цілісність людини. Неусвідомлене жінки має маскулітний характер, представлене архетипом Анімусу; несвідоме чоловіка – фемінне, представлене Анімою. Особливості Аніми в чоловікові виявляються в його ставленні до жінок, відповідно розвиток Анімуса в жінки пов'язаний з її ставленням до чоловіків. Кожний чоловік має в собі вічний образ жінки, певний типовий образ жіночності [6]. Так і у кожній жінки є архетип чоловічості (Анімус), що проектується на предмет любові або захоплення. Аніма та Анімус

також виявляються в образах снів, фантазій, художній творчості, міфології (наприклад, образи Єви, Єлени, Марії, Софії).

К. Юнг трактує художню творчість як таку, що має свої джерела у глибинному несвідомому, майже у пренатальній материнській сфері [6]. Згідно з К. Юнгом, свідомість народжується в глибинах несвідомого і є його внутрішнім прозінням. Те нове, невідоме, що має бути створеним, існує як «жива істота, імплантована в людську психіку», в аналітичній психології було названо автономним комплексом (автономним щодо свідомості). Ця «істота» визріває у сфері несвідомого, доки її енергетичний заряд не буде достатнім для подолання порога свідомості. Автономним комплексом вона називається тому, що з'являється і зникає відповідно до своїх внутрішніх тенденцій, не підпорядковується свідомості [6]

Автономний комплекс, розвиваючись, захоплює спонтанний асоціативний матеріал. Потрібна для цього енергія відбирається у свідомості, внаслідок чого знижується свідомий раціонально-вольовий контроль. Послаблення функцій свідомості призводить до того, що індивідуально-природна сфера в людині переважає соціально-нормативну. Це деякою мірою уподібнює творчі стани психопатологічним. Проте вияви творчого автономного комплексу не є патологією. У творчому процесі сила несвідомого має вивести свідомість на новий щабель розвитку. На думку Е. Ноймана, в процесі творчості, людина стає частиною природи, залучається до буття, в якому все є зміною, перетворенням, трансформацією [7, с. 246]. Для потоку творчості характерні тьмяність, невизначеність, плинність, мінливість; цей потік має завершитись оформленням, статикою, формою – тобто твором, що має «чоловічі» якості.

Згідно з аналітичною психологією, процес розвитку сучасного людства, подібно до індивідуального розвитку людини, позначений напругою між свідомістю і несвідомим, що виявляється як архетипна напруга між божествами Отцем та Матір'ю. Культура в умовах патріархального світу належить/служить Богові-Отцеві (тобто свідоме захопило владу, відтіснило несвідоме). Розвиток західної людини, на думку Е. Ноймана, здійснюється як патріархальний: в напрямку домінування свідомості та архетипу Отця, приглушення несвідомого та архетипу Матері. Творчій людині такий тип домінування не властивий, або виявляється в ослабленій формі, оскільки для неї особливу значущість має архетип Матері. Згідно з аналітичною психологією, архетип Великої Матері є вираженням цілісності та повноти, єдності протилежностей. Це означає, що творчій людині властивий «жіночий компонент», який зумовлює високу сприйнятливість, вразливість, чутливість. З. Фрейд пояснював таку особливість затримкою нормального сексуального розвитку на стадії гомосексуальності. Аналітична психологія виступила проти такого «медичного» трактування особливостей творчої людини. Порівняно з фрейдизмом, тут визнається цінність неусвідомлюваного та жіночого начала. Психологічні особливості митця в аналітичній психології розглядають також у зв'язку соціокультурними реаліями. Звертається увага на те, що домінування архетипу Великої Матері у психіці митця є основою для явного чи прихованого сприйняття панівних цінностей патріархальної культури [3].

Переоцінка жіночого/чоловічого, свідомого/несвідомого, здійснена аналітичною психологією, мала значний вплив на формування післяпатріархальних концепцій творчої особистості.

Деякі дослідники підкреслюють своєрідність співвідношення маскулітності та фемінності в характері та поведінці українських чоловіків та жінок. З точки зору Т. В. Говорун, українцям як етносу не притаманний андроцентризм на рівні сімейного функціонування, властиві тенденції біархатності, комплементарності сфер діяльності, пошани до жінки; ці етнопсихологічні характеристики є історично сприятливими для досягнення гендерного паритету на сучасному етапі розвитку суспільства. Гендерна етнокультура також впливає на поширення, прийняття соціумом настановлень на особистісному рівні [8].

Але конкретні психологічні дослідження, які показали б реальну картину гендерних відмінностей, до останнього часу є нечисленними. Дослідження О. В. Завгородньої стосовно вчителів США засвідчило, що українські чоловіки-педагоги не більш авторитарні, ніж жінки (а частіше навпаки), а жінки не відзначаються поступливістю; як чоловіки так і жінки демонструють низький рівень автономності, який у студентів педуніверситету, незалежно від статі, виявився значно вищим. Ці дані свідчать про вплив на досліджувані характеристики чоловіків та жінок таких чинників як професійна субкультура та належність до певного покоління [3].

В українській культурі, способі світосприймання дослідники відзначають кордоцентризм, домінанту душевно-сердечного самозаглиблення, зокрема як відмінну рису українського філософування, відзначають звернення до стихії душевності, тобто метафізичної фемінності.

Дискусійним є питання про співвідношення маскулінності, фемінності і творчості. Деякі автори вважають, що психоекзистенційна маскулінність пов'язана з прагненням суб'єкта до самовиявлення шляхом перетворення «не Я» (об'єкта), при цьому «Я» (суб'єкт) переживається «як вище і первинніше, ніж «не Я» [3]. Це перетворення об'єкта може бути як конструктивним, так і руйнівним або садистичним. Останнє відбувається, коли в людини заблоковано розвиток фемінності.

Психоекзистенційна фемінність пов'язана з прагненням емпатійного ототожнення «Я» (суб'єкта) з «не Я» (об'єктом), в результаті чого відбувається самоперетворення, це перетворення «Я» може мати як конструктивний, так і саморуйнівний або мазохістичний характер. Останнє відбувається внаслідок слабкості у людини психоекзистенційної маскулінності.

Отже, творчість як конструктивне перетворення «Я» і «не Я» є атрибутом не маскулінності і не фемінності, а андрогінності. Психологічна андрогінність пов'язується з високим рівнем розвитку особистості, подоланням егоцентричних, групоцентричних та конформних настановлень, поєднанням індивідуалізації та децентрації.

Згідно з концепцією О. В. Завгородньої, художньо обдарована особистість, незалежно від статі, характеризується психоекзистенційною андрогінністю, можливо з деякою перевагою фемінного компоненту. Ця перевага пояснюється тим, що художня творчість полягає в інтенсивних внутрішніх перетвореннях суб'єкта, більш виражених, ніж перетворення об'єкта [3].

Інтеграція фемінних та маскулінних аспектів життєтворчої спроможності особистості виявляється в естетично-творчому ставленні до світу, в домінуванні мотивації креативної діяльності як власного покликання (в результаті зрощення особистісних та професійних мотивів), позасвідомій і свідомій творчій активності, метафоризмі візуального мислення. В своїх вищих проявах здатність до творення виступає як прагнення-спроможність до осягнення праобразів глибокого необмежено символічного змісту та трансляції їх людям в унікально-індивідуальній життєво-просторовій формі.

Фемінні та маскулінні аспекти наявні в структурі життєтворчої активності особистості від статі. Перевага психоекзистенційної маскулінності чи фемінності також не має однозначного зв'язку зі статтю, є індивідуальною, а не статевим зумовленою характеристикою. Одночасно щодо великих груп жінок і чоловіків існує ряд тенденцій, зокрема ймовірність вираженості фемінних характеристик (як особистості, так і її креативної діяльності) вища у жінок, а маскулінних – у чоловіків.

Сімейна сфера досить часто детермінує гендерний стереотип закріплення соціальних ролей відповідно до статі, що викликає гендерні конфлікти, які можуть концентруватися на інтраіндивідуальному рівні. Рольові конфлікти, що з'являються у результаті гендерної стереотипізації, переважно є актуальною проблемою жіночого внутрішнього психологічного стану. Материнство, як і раніше, трактується у якості основного аргументу для закріплення за

жінками основної відповідальності за сімейне благополуччя загалом. Цей особистісний конфлікт між ролями частіше виникає у жінок, орієнтованих на свою сім'ю, але вимушених працювати поза домом, тобто статевотипізованих жінок. Рольовий конфлікт працюючої жінки розглядається як комплекс суб'єктивних негативних переживань, що виникають у жінки, при оцінці нею того, як вона справляється з суміщенням ролей у професійній і сімейній сферах. Деструктивним показником рольового конфлікту є почуття провини, яке народжується з моделі сприйняття жінкою своїх ролей.

Схематично виконувани жінкою обов'язки можна зобразити у вигляді сходинок, де її ролі будуть йти у ієрархічній послідовності відповідно до її життєвих цінностей і установок. Найвагомим завданням для уникнення або розв'язання уже наявного конфлікту є визначення для самої себе пріоритетних ролей, з метою нівелювання зіткнення виконуваних жінкою функцій.

Необхідно відмітити, що загальна тенденція внутрішньої конфліктності у жінок, які працюють у сфері науково-педагогічної діяльності, свідчить про домінування її середнього рівня, незалежно від наявності або відсутності дітей, сімейного стану та вікової періодизації. Динаміка наведених показників залишається ідентичною і для вчителів сільських шкіл, і вчителів міських шкіл, і для викладачів вищих навчальних закладів. Єдиним відхиленням від загальної тенденції є вдови, у яких переважає високий рівень конфліктності.

Науково-практичний інтерес викликає класифікація змістової сторони конфлікту Є. М. Бабосова:

1) мотиваційний конфлікт – зіткнення мотивів або компонентів психологічної структури особистості;

2) конфлікт нереалізованого бажання – зіткнення сильного бажання, яке виникає в особистості, з дійсністю, яка не дає змоги реалізувати це бажання. Такий конфлікт може виникнути, коли людина фізично не здатна задовольнити бажання. Причиною може бути незадоволення власною зовнішністю чи фізичними даними;

3) адаптаційний конфлікт, який виникає через порушення рівноваги між особистістю та її соціальним оточенням. Зазвичай він втілюється у соціальній дезадаптації, відсутності здатності пристосовуватися до мінливих умов життя;

4) рольовий конфлікт, який виявляється у формі переживань, що виникають з приводу неможливості або утруднення реалізації одночасно кількох різних ролей (міжрольовий конфлікт). Також він може бути пов'язаний з різним розумінням вимог, які висуваються до однієї і тієї самої ролі самою особистістю та її оточенням (внутрішньорольовий конфлікт);

5) конфлікт неадекватної самооцінки, який виникає через розходження рівня домагань особистості та її оцінки власних можливостей. Такий конфлікт може виявлятися у кількох варіантах:

а) це може бути конфлікт між завищеним рівнем домагань та реальними можливостями особистості;

б) між заниженим рівнем домагань та об'єктивним усвідомленням здібностей людини;

в) між прагненням підвищити домагання, щоб досягти успіху, та знизити домагання, щоб уникнути невдачі.

Найяскравіше такі конфлікти виявляються у талановитих людей із завищеним рівнем домагань. Зазвичай їхня поведінка характеризується тривожністю, емоційністю, екзальтованістю. Будь-який успіх вони приписують собі, а невдачу – обставинам або діям недоброзичливців;

б) моральнісний конфлікт – це зіткнення між минушими бажаннями та моральною нормою, між почуттям любові та почуттям обов'язку, між різними моральними цінностями;

7) невротичний конфлікт – це психогенний розлад, в основі якого лежить непродуктивна та нерациональна суперечність між особистістю та значущими для неї сторонами дійсності, яка супроводжується виникненням хворобливих, обтяжливих

переживань невдач, незадоволених потреб, недосяжності життєвих цілей. Невротичний конфлікт виявляється у різних фобіях, страхах, підвищеній тривожності, відчутті неповноцінності.

Люди, які схильні до бурхливих внутрішньоособистісних переживань, мають деякі специфічні риси. Вони характеризуються імпульсивністю, завищеним рівнем домагань та критичності до вчинків оточення, низькою самокритичністю.

Внутрішньоособистісний конфлікт емоційно переживається людиною як значуща для неї психологічна проблема, яка вимагає свого вирішення і викликає внутрішню роботу, спрямовану на її подолання. Внутрішньоособистісні конфлікти виникають при зіткненні протилежних мотивів, потреб, інтересів у однієї і тієї самої людини. В їхній основі лежить деструктивний психологічний стан особистості: внутрішні переживання, образи та розчарування.

Переживання внутрішньої конфліктності впливає як на психологічне здоров'я жінки, так і детермінує його подальші психосоматичні розлади. Внутрішня боротьба протилежних тенденцій створює напругу і підвищує рівень внутрішньої тривожності, що, в свою чергу, може актуалізувати страхи, фобії і дестабілізувати психологічний стан жінки.

У нашому експериментальному дослідженні брали участь 972 жінки науково-педагогічної сфери діяльності. Серед них були вчителі сільських шкіл (250 осіб), міських шкіл (300 осіб) та викладачі вищих навчальних закладів (250 осіб), більшість з яких мали науковий ступінь кандидата наук та вчене звання доцента. У експериментальному дослідженні ми концентрувалися на виявленні домінування маскулінності, фемінності або андрогінності у жінок, рівня тривожності, конфліктності, ригідності та лабільності психіки, креативності; визначали орієнтацію на сім'ю чи кар'єру, враховуючи особисті дані опитуваної та задоволеність власним життям за п'ятибальною шкалою.

У структурі творчої активності фемінний аспект спрямований на досягнення світу в праобразах, яке відбувається в процесі трансєгодосвіду (єднання з трансуб'єктивними джерелами мистецтва), і представлений естетичним ставленням до довкілля, здатністю «емоційного бачення», особистісно-орієнтованою мотивацією креативної діяльності (самопізнання, самовдосконалення, самовираження), активністю позасвідомого, що сприяє визріванню глибинно-значущих необмежено-символічних праобразів. Маскулінний аспект спрямований на втілення суб'єктивних змістів (глибина/поверховість яких залежить від рівня психоекзистичної фемінності) в процесі творення і представлений художньо-креативним ставленням до навколишнього світу, професійно орієнтованою мотивацією, формотворчою активністю візуального інтелекту, спрямованого на створення унікально-індивідуальних творчих форм.

Досліджуючи прояви маскулінності/фемінності у жінок з дітьми та без дітей, які працюють у сфері науково-педагогічної діяльності, ми дійшли до висновку, що серед представниць жіночої статі, у яких є діти, ~71% осіб є андрогінними, у ~26% жінок проявляється фемінність, ~3% досліджуваних презентують маскулінні якості. Серед жінок, у яких немає дітей, ~63% осіб демонструють андрогінність, ~34% досліджуваних є фемінними, ~3% педагогів проявляють маскулінність.

За результатами експерименту андрогінний показник переважає у жінок, які працюють у сфері науково-педагогічної діяльності. Так, у вчителів сільських шкіл андрогінність складає ~74%, фемінність наявна у ~22%, а маскулінність лише ~у 4% опитуваних. Наявність або відсутність дітей, у загальному, не впливає на прояв симптомокомплексу маскулінність/фемінність.

У вчителів міських шкіл андрогінний показник переважає у ~64 % осіб, фемінний потенціал наявний у ~33% жінок, а маскулінний ~3% опитуваних.

Результати емпіричного дослідження у жінок професорсько-викладацького складу корелюють із показниками вчителів сільських шкіл. У ході більш детального аналізу ми

виявили, що маскулінні риси притаманні жінкам сільської місцевості, оскільки сьогоднішня інтелігенція вимушена тримати господарство, годувати худобу, обробляти землю і приймати рішення нарівні з чоловіками стосовно господарювання, побуту та інших соціально-економічних питань.

Крім того, при опитуванні стосовно наявності хобі або захоплення поза межами професійної діяльності, більша кількість вчителів називали роботу на присадибній ділянці і роботу по господарству. Лише невеликий відсоток опитуваних жінок вказали в'язання, шиття та читання літератури.

У викладачів вищих навчальних закладів, особливо у тих, хто здобув науковий ступінь і вчене звання, також наявні маскулінні якості, оскільки для реалізації себе у науковій діяльності необхідні не лише інтелектуальні, розумові здібності, а суто чоловічі риси, як наполегливість, працездатність, ініціативність, активність, впевненість, цілеспрямованість.

При опитуванні стосовно захоплення поза межами робочого простору, жінки-викладачі називали читання наукової, художньої літератури і подорожі.

Проте, при визначеності задоволеності власним життям за п'ятибальною шкалою, середній показник варіюється у межах 3–4 балів, незалежно від місця роботи, проживання, сімейного стану та вікової періодизації жінок науково-педагогічних професій.

В експериментальному дослідженні у визначенні маскулінності/фемінності щодо сімейного стану жінок проявляється наступна тенденція: у ~74% заміжніх жінок домінує андрогінність, у ~23% презентується фемінність, і ~3% осіб являються маскулініми. Серед незаміжніх жінок-педагогів ~69% є андрогінними, ~27% є фемінними, ~4% є маскулініми. У розлучених жінок показник андрогінності та фемінності є однаковим ~47% і, відповідно, ~6% є маскулініми. Найвищий показник маскулінності ~9% домінує у досліджуваних нами вдів, ~52% являються андрогінними і ~39% жінок-вдів є фемінними.

Найвищий показник фемінності ~33% у вчителів міських шкіл. Жінки цієї групи мають найбільше можливостей приділяти увагу лише сім'ї та роботі. У них реалізується фемінний потенціал у вигляді турботи за учнями, можливості міста сприяють підвищенню культурно-освітнього рівня, тому ця категорія жінок є найбільш жіночною. У своїх захопленнях більшість називають відвідування театру, кіно, художніх салонів, музеїв, також читання і в'язання.

Якщо розглядати прояви симпомокплексу фемінність/маскулінність у жінок, які є вчителями у сільських школах, відповідно до їхнього сімейного стану, то у заміжніх вчительок андрогінність домінує у ~75%, фемінність наявна у ~23% осіб, а маскулінність лише ~2%. Схожі результати і у жінок незаміжніх: ~74% – андрогінність, ~23% – фемінність, ~3% – маскулінність. Деякі відмінності презентуються у жінок педагогічної сфери діяльності, які є розлученими або вдовами. У розлучених вчительок андрогінний потенціал домінує у ~71%, фемінний – у ~12% осіб, а маскулінний проявляється у ~17% жінок. Схожа картина і у тих, які є вдовами. Андрогінність проявляється у ~64%, фемінність наявна у ~23% жінок, а маскулінність є у ~13% осіб. Майже ідентичні результати демонструють і зрізи, зроблені в експериментальному дослідженні, серед вчителів міських шкіл та викладачів вищих навчальних закладів.

Таким чином, можна зробити висновок, що маскулінний показник більший у жінок, які розлучені або є вдовами, оскільки вони беруть на себе чоловічі функції і обов'язки. Серед заміжніх та незаміжніх є досить фемінні жінки, хоча домінують особи андрогінного типу.

В експериментальному дослідженні маскулінності/фемінності у жінок-педагогів щодо вікової періодизації, то можна констатувати, що у період від 20 до 30 років андрогінними є ~61% жінок, фемінними є ~34% осіб, а маскулініми ~5% педагогів. У життєвий відрізок часу від 31 до 40 років андрогінність проявляється у ~73% осіб, фемінність презентується у ~23% жінок, маскулінність домінує у ~4% вчителів. У віковій періодизації від 41 до 50 років,

більшість жінок педагогічного спрямування ~75% є андрогінними, ~22% є фемінними, ~3% є маскулініми. У жінок-педагогів після 51 року андрогінність домінує у ~54% осіб, фемінність презентується у ~40% досліджуваних, маскуліність проявляється у ~6% жінок.

Таким чином, можна зробити висновок, що показник маскуліності залишається майже сталим у всіх вікових категоріях жінок, андрогінний тип жінок домінує у період від 31 до 50 років, а фемінність актуалізується від 20 до 30 років та у жінок після 51 року.

Згідно з віковою динамікою прояву симптомокомплексу маскуліність/фемінність можна зробити висновок, що вона дещо змінюється, проте основні показники залишаються сталими. Так, у вчителів міських шкіл, у віковій періодизації від 20 до 30 років, рівень андрогінності складає ~61%, показник фемінності є у ~34% жінок, а риси маскуліності проявляються у ~5% осіб. У вікових межах від 31 до 40 років андрогінність є у ~72% вчительок, фемінні якості проявляються у ~24% жінок, а маскуліність ~4%. У період від 41 до 50 років андрогінність проявляється у ~73% жінок-педагогів, фемінність є у ~26% осіб, а маскуліні риси присутні у лише ~3% вчительок. У життєвий відрізок часу від 51 року і далі, показник андрогінності складає ~34%, фемінності ~63%, а маскуліності ~3%.

Отже, можна констатувати, що прояви жіночності найбільш притаманні жінкам-педагогам у віці до тридцяти років та після п'ятдесяти. Найнижчим є показник маскуліності майже у всіх вікових групах і домінантним залишається рівень андрогінності.

Дещо інші результати у вчителів сільських шкіл та викладачів вищих навчальних закладів, їхні показники є майже тотожними. У віковий період від 20 до 30 років рівень андрогінності складає ~58%, фемінності ~34%, а маскуліності ~8%. У відрізок часу від 31 до 40 років андрогінність проявляється у ~84% жінок, фемінні якості притаманні ~14% осіб, а маскуліні прояви є у ~2% педагогів. Життєвий період часу від 41 до 50 років характеризується рисами андрогінності у ~84% жінок, фемінності у ~13% осіб, а маскуліності у ~3% людей. Після п'ятдесяти років андрогінність є у ~70% жінок, фемінність є у ~17% педагогів, а маскуліність проявляється у ~13% жінок у сфері науково-педагогічної діяльності.

Новий устрій життя призводить до виникнення нових соціальних і психологічних характеристик обох статей. І чоловіки, і жінки прагнуть сьогодні до реалізації тих рис своєї натури, які намагалися придушувати віками. У результаті відбувається змішування чоловічих і жіночих якостей, заперечення нерівності гендерної належності та їх чітко визначеного взаємодоповнюючого характеру. Усвідомлення чоловіком своєї внутрішньої жіночності (аніми), а жінкою – мужності (анімуса) призводить до відкриття та інтеграції істинної сутності, що являється показником особистісного зросту.

Виходячи з аналізу науково-психологічних студій, андрогінний тип особистості жінки має значний потенціал для творення свого життєвого простору у всіх його сферах: особистісній, професійній, сімейній. Креативний потенціал особистості визначає його здатність до життєтворчої активності.

Висновки. Тому, можна зробити висновок, що показники андрогінності і фемінності є майже сталими у всі вікові періоди життєвого шляху жінки-педагога, проте рівень маскуліності підвищується після 51 року саме у вчителів сільських шкіл та викладачів вищих навчальних закладів.

Таким чином, можна констатувати, що андрогінний тип жінок домінує у сфері науково-педагогічної діяльності, хоча й значна кількість жінок мають фемінний потенціал, маскулінінних жінок-педагогів є зовсім невелика кількість.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаємо у експериментальному дослідженні впливу фемінності/маскуліності жінки-педагога на реалізацію її креативного потенціалу.

Список використаної літератури

1. Бем С. Линзы гендера: трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. – М., 2004. – 234 с.
2. Платон. Сочинения: [в 3 т.] – Т. 2. / Платон. – М. : Мысль, 1970. – 560 с.
3. Завгородня О. В. Психологія художньо обдарованої особистості: гендерний аспект. [Монографія]. – К. : Наукова думка, 2007. – 264 с.
4. Элоян М. Р. Философия хозяйства С. Н. Булгакова в контексте русской и европейской философии конца XIX – начала XX вв. : дис... д-ра филос. наук : 09.00.03 / М. Р. Элоян. – Москва, 2006. – 349 с.
5. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 289 с.
6. Юнг К. Г. Аналитическая психология: прошлое и настоящее / К. Г. Юнг, Э. Самюэлс. – М. : Мартис, 1997. – 320 с.
7. Юнг К. Психоанализ и искусство / К. Юнг, Э. Нойманн; пер. с англ. – М. : REFL-book; К. : Ваклер, 1996. – 304 с.
8. Говорун Т. В. Гендерна психологія: [навчальний посібник] / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи. – К. : Академія, 2004. – 308 с.

References

1. Bem, S. (2004). *Lenses of Gender: Transforming views on the problem of gender inequality*. Moscow. (in Rus.).
5. Plato. (1970). *Writings in 3 volumes. Vol. 2*. Moscow: Thought. (in Rus.).
4. Zavgorodnja, O. V. (2007). *Psychology of the artistically gifted personality: gender aspect*. Monograph. Kyiv: Scientific opinion. (in Ukr.).
6. Eloyan, M. R. (2006). *Philosophy of Economy S. Bulgakov in the context of Russian and European philosophy of the late XIX – early XX centuries*. (Doctor of Science Dissertation). Moscow. (in Rus.).
2. Berdjaev, N. A. (1989). *Philosophy of Freedom. The Meaning of Creativity*. Moscow: Pravda. (in Rus.).
7. Jung, C. G., Samjuel, J. (1997). *Analytical Psychology: Past and Present*. Moscow: Martis. (in Rus.).
8. Jung, C., Neumann, E. (1996). *Psychoanalysis and art*. Moscow: REFL-book; Kyiv: Vakler. (in Rus.).
3. Govorun, T. V., Kikinedzhi, O. M. (2004). *Gender Psychology: a tutorial*. Kyiv: Academy. (in Ukr.).

KUKULENKO-LUKYANETS Inna,

Ph.D of Psychology, Assistant Professor, Chair of General Pedagogics and Psychology Department,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: inside2004@ukr.net

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF MANIFESTATION OF ANDROGYNITY BY FEMALE TEACHERS

Abstract. *The paper investigates the origin of the concept of androgyny, surveys its interpretation in philosophical and psychological studies. In the research we display the correlation of femininity, masculinity with the level of anxiety, conflictness, mental rigidity and lability, creativity of female teachers.*

Experimentally was verified the prevalence of androgyny, masculinity or femininity in women depending on their age, marital status, having children or childlessness, place of residence. It was proved that the masculinity index is higher among divorced or widowed women as they assume men's roles and responsibilities. Among both married and unmarried women there are rather feminine ones, although the prevalent personality type is the androgynous. The research determined that the indices of androgyny and femininity are practically constant in all age life periods of a female teacher, though the masculinity rate increases after 51 years among the teachers of rural schools and university professors. It was confirmed that the manifestations of femininity are most essential among female teachers of urban schools aged 35–50.

The index of masculinity is the lowest one in almost all age groups and the level of androgyny dominates. The results of the empirical study of university female teaching staff correlate with the indices of teachers in rural schools. A more detailed analysis revealed that masculine traits are inherent to rural women. The analysis of scientific psychological studies and the experimental research show that androgynous personality type of a woman has a significant potential for the creation of the life space in all aspects: personal, professional and family. The creative potential of a person determines her ability to vital-creative activity.

Key words: *androgyny; femininity; masculinity; creativity; gender; female teachers; potential; vital-creative.*

Одержано редакцією 10.01.2017
Прийнято до публікації 20.01.2017